

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ, ЕТИМОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ ТА ОНОМАСТИКА СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

І. А. Аскерова
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

СИНХРОНІЯ І ДІАХРОНІЯ У ПОЛЬСЬКИХ ЛІНГВОКОГНІТИВНИХ СТУДІЯХ

У статті розкривається місце та роль історико-етимологічного аналізу в сучасних лінгвокогнітивних і лінгвокультурологічних дослідженнях. Аналізується поняття мовної картини світу та її складників, наводяться погляди сучасних польських учених на доцільність і ефективність комплексного синхронно-діахронного підходу до опису лексичних одиниць. Крім того, на конкретному фактичному матеріалі простежується співвідношення “історичної” та “сучасної” складових у процесі реконструкції мовного образу назв зі сфери внутрішнього світу людини.

Ключові слова: синхронія, діахронія, мовна картина світу, етимологія, семантика.

Поняття картини світу стало одним із ключових у сучасному мовознавстві, що визначає особливості мислення людини, її ставлення до навколишньої дійсності. За словами польської дослідниці Й. Мацькевич, мова є своєрідною призмою, крізь яку люди бачать довколишній світ. Дійсність – це континуум, динамічний і змінний, що охоплює нескінченну кількість рис, аспектів, проявів тощо. У мові й за допомогою мови ми “зупиняємо” цей континуум, класифікуємо та впорядковуємо його [11, с. 11].

Метою цієї статті є розкрити місце й роль поглибленого історико-етимологічного аналізу в сучасних лінгвістичних дослідженнях із реконструкції тих чи інших фрагментів мовної картини світу, обґрунтувати доцільність поєднання синхронії та діахронії в лінгвокогнітивних і лінгвокультурологічних студіях.

Незважаючи на посилений інтерес мовознавців ХХ–ХХІ ст. до філософсько-методологічних основ когнітивного напрямку в лінгвістиці, варто відзначити, що його початки є досить віддаленими в часі й пов'язуються з ім'ям М. Лютера, який у своїй праці “Sendbrif vom

Dollmetschen" (1530 р.) писав: "Різні мови мають свої особливості в розумінні світу" [цит. за: 4, с. 203]. Теоретичні та філософські засади теорії мовного образу світу розвивали також у своїх дослідженнях Й. Гамман та Й. Гердер.

Грунтовні розробки питання взаємозв'язку мови з мисленням, культурою та духовним життям певного етносу з'явилися на зламі ХІХ–ХХ ст. у розвідках німецького вченого В. фон Гумбольдта, який стверджував, що кожна лінгвокультурна спільнота має своє неповторне світобачення. Ідеї В. фон Гумбольдта мали істотний вплив на розвиток лінгвістичної методології у всьому світі. Тезу про мовну картину світу було сформульовано також на ґрунті антропологічної лінгвістики (етнолінгвістики), згідно з якою мова є конститутивною властивістю людини, пізнання людини неповне й неможливе без вивчення мови, і, навпаки, зрозуміти природу мови та пояснити її можна лише виходячи з людини та її світу. Широко відомою також є у мовознавстві гіпотеза мовної відносності Е. Сепіра та Б. Уорфа, суть якої полягає в тому, що структура мови визначає структуру мислення і спосіб пізнання зовнішнього світу.

У сучасній світовій лінгвістичній науці можна виділити кілька наукових осередків, що займаються розробкою теоретичних концепцій мовної картини світу, найвідомішими з яких є американський центр (його представляють Дж. Лакофф, М. Джонсон, Р. Лангакер), польсько-австралійська школа А. Вежбіцкої, люблінська школа етнолінгвістики (Є. Бартмінський, Р. Токарський) і російська семантична школа (М. І. Толстой, Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова).

В українському мовознавстві проблемам мовної картини світу присвячені праці О. О. Потебні, Ф. С. Бацевича, І. О. Голубовської, Ж. П. Соколовської, Т. В. Радзієвської та інших учених.

Картина світу розкриває специфіку мислення людини, її буття, складні стосунки з оточуючою дійсністю. Існують два світи: наукові знання, що формують наукову картину світу, яку породжує наукова свідомість і яка є єдиною, інваріантною для всіх мовних колективів, і мовна (наївна, первісна) картина світу, що є результатом відображення реальності наївною свідомістю певного етносу, який ніби накладає на навколишній світ поняттєву сітку, а тому становить особливу, неповторну, індивідуальну сутність.

У лінгвістичній літературі існують різні дефініції досліджуваного поняття та відмінні погляди на його складові. Так, відома польська дослідниця проф. Р. Гжегорчикова розуміє під мовною картиною світу поняттєву структуру, закріплену в системі певної мови, а отже, в її граматичних і лексичних властивостях (значення слів і їх сполучуваності), що реалізуються за допомогою текстів і висловлювань [7, с. 41].

Проф. Є. Бартмінський, засновник і голова Люблінської школи етнолінгвістики, робить акцент на понятті "інтерпретація". На думку вченого, людина не творить світ, а інтерпретує його, дивиться на об'єктивний світ зі своєї суб'єктивної точки зору [6].

Й. Мацькевич указує на те, що мовна картина світу виконує передовсім дві функції: інтерпретуючу та регулюючу. Інакше кажучи, вона інтерпретує дійсність, з якою стикається людина, та регулює людську поведінку щодо цієї дійсності [11, с. 52].

Згідно з визначенням Р. Токарського, мовна картина світу становить “сукупність закономірностей, закріплених у категоріальних граматичних засобах (морфологічних, словотвірних, синтаксичних і лексичних), що відображають характерні для певної мови способи бачення елементів, з яких складається світ, і загальне розуміння законів організації світу, а також існуючої в ньому ієрархії цінностей” [цит. за: 3, с. 30].

Із представленого визначення слідує, що для відтворення мовного образу певного фрагмента дійсності треба враховувати усю сукупність релевантних мовних даних. По-перше, інформацію, закріплену в самому слові (семантична структура). По-друге, значення дериватів, словотвірною базою яких є досліджувана лексема. По-третє, фразеологічні й пареміологічні одиниці, що містять цю одиницю. І, нарешті, по-четверте, семантичні поля, до складу яких входить аналізоване найменування, передусім його синоніми й антоніми.

Важливе місце в цій схемі складових посідає категорія оцінки, оскільки “світ, що пізнається, завжди оцінюється, оцінка – свідчення ступеня пізнаваності світу” [1, с. 92].

Подібну схему подає і Р. Гжегорчикова, виділяючи такі складові мовної картини світу:

1) граматичні властивості, що відбивають умови життя носіїв мови і впливають на спосіб бачення світу людей, які розмовляють цією мовою; граматичні властивості, будучи відображенням певного бачення світу, мають історичний характер, оскільки можуть стосуватися історії, а не сучасного стану (для польської мови це, скажімо, категорія чоловічої особи);

2) лексичні явища, оскільки система значень лексем та пов’язана з нею типова сполучуваність складають характерний для певної мови спосіб бачення явищ; як показують дослідження семантичних полів у порівняльному аспекті, один і той самий фрагмент дійсності може бути по-різному розподілений між лексемами;

3) словотвірний потенціал лексем, що розкриває певний спосіб витлумачення явищ носіями мови;

4) істотною складовою мовної картини світу є семантичні конотації – оцінки, емоції, що асоціюються з денотатами назв;

5) останній момент – це можливість зіставлення наївної, мовної картини світу із відповідним баченням світу, зафіксованим у текстах [7, с. 43–45].

Як видно з представлених дефініцій, відтворюючи той чи інший фрагмент позамовної дійсності, дослідники звертаються, як правило, до сучасного мовного матеріалу, залишаючи поза увагою його діахронічний

зріз. Подібний підхід є певною мірою слушним, адже відомості про походження слів свідчать радше про мовний образ світу, характерний для тієї епохи, коли виникла аналізована назва, а не для сучасного стану мовної свідомості [5, с. 36; 7, с. 44]. Однак, на нашу думку, поглиблене осмислення семантичної структури лексичних одиниць неможливе без історико-етимологічного підходу до досліджуваного матеріалу, без встановлення закономірностей у формуванні значень, адже “внутрішня форма слова дозволяє значно повніше відтворити його цілісне значення в певній мові та культурі” [13, с. 111]. Варто погодитись із видатним етимологом О. М. Трубачовим у тому, що жодна інша лінгвістична дисципліна не збирає такої повноти інформації про значення слова, як етимологія, котра об'єднує в цілях свого дослідження сучасні дані, писемну історію, дописемну реконструкцію й семантичну типологію. “Знання еволюції значення, – як зауважує вчений, – небайдуже для розуміння його теперішньої природи та структури, тому судження етимології повинно цікавити, і воно так чи інакше цікавить спеціаліста із сучасної лінгвістичної семантики, в протилежному випадку програє лексична семантика” [2, 1 т., с. 65]. У цьому зв'язку доречно буде навести влучну цитату Ю. Тувіма з його поезії “Зелень. Словотворча фантазія”, а також її переклад українською мовою М. Москаленка:

*Nie dość słowo z widzenia znać. Trzeba
Wiedzieć, jaka wydała je gleba,
Jak załęgło się, rosło, pęczniało,
Nie – jak dźwięczy, ale jak dźwięczniało,
Nie – jak brzmi, ale jakim nabrzmieniem
Dojrzewało, zanim się imieniem,
Czyli nazwą, wyrazem, rozpękło,
W dziejach wzrostu słowa – jego piękno.*

* * *

*Мало знати слово лиш на око,
Треба відать ґрунт, і чи глибоко
В ґрунті залягало й набухало,
І не як звучить – а як звучало,
І не як бринить – а як ізбризло
В пору визрівання, як розтріслось –
Вибухнуло назвою, найменням:
Чар – в його зростанні староденнім.*

На важливість історико-етимологічних досліджень у реконструкції мовної картини світу звернули свою увагу польські лінгвісти ще в кінці минулого століття, результатом чого було проведення конференції “Przeszłość i współczesność w językowym obrazie świata” на базі Університету імені М. Складовської-Кюрі у м. Любліні, а пізніше вихід тому так званої

“червоної серії” під назвою “Przeszłość i współczesność w językowym obrazie świata” (1999). Однак, незважаючи на постулювання актуальності й значного інтересу порушених у доповідях проблем, розробок, в яких би застосовувався комплексний синхронно-діахронний підхід у відтворенні певного фрагмента мовного образу світу, все ще небагато.

Подібну спробу реконструкції мовної моделі кількох назв емоцій і почуттів на матеріалі етимологічних даних і фразеологічних одиниць здійснює М. Якубович [8, с. 9]. Авторка слушно зазначає, що, з когнітивної точки зору, сучасна мова занурена в давнину. Реконструюючи візію чи образ світу, ми маємо справу з концептуалізаціями, авторами яких були наші предки [10].

Дослідниця також твердить, що саме когнітивний підхід є пріоритетним у поясненні семантичних мотивацій, адже він “намагається дивитись на мову очима людини, яка нею послуговується. Звичайно, часи змінюються... Але "людський елемент" залишається таким самим. Тому, незважаючи на великий часовий проміжок, що відділяє нас, скажімо, від праїндоевропейської епохи, ми можемо намагатись відчитати мотивації, які лягли в основу номінації тих чи інших понять” [там само].

Уважаємо, що не менш істотним для опису мовної картини світу є також простеження динаміки семантичної еволюції аналізованих лексем протягом їх функціонування у мові, оскільки зміни значення слів (розширення, звуження або перенесення) є свідченнями зрушень, що відбувались у свідомості, психіці та світосприйнятті людини.

Важливість поєднання синхронічного и діахронічного підходів у дослідженні та реконструкції мовної картини світу можна підсумувати лаконічним висловом Р. Токарського: “Сучасність без установа своїх історичних коренів зависла б у повітрі” [14, с. 20].

Спробуємо простежити співвідношення “історичної” та “сучасної” складових на конкретному мовному матеріалі, а саме – у відтворенні мовного образу базового психічного феномена, яким є смуток.

Враховуючи психологічні характеристики фрустраційних емоцій, ми включили до мікрополя смутку в сучасній польській мові назви психічних станів, спільною семантичною рисою яких є “невеселий, важкий, гнітючий настрій, викликаний горем, невдачею, розлукою тощо; сум, журба”, – *smutek*, *żal* (*żałość*, *żałoba*, *rozżalenie*), *rozpacz*, *desperacja*, *przykrość*, *melancholia*, *tęsknota* (*utęsknienie*, *tęsknica*), *nostalgia*, *osowiec*, *pochmurność*, *posepność*, *ponurość*, *przybicie*, *przygnębienie*, *załamanie się*, *zdruzgotanie*, *depresja*; *gorycz* (*rozgorzczenie*), *piołun* та словотвірно споріднені з ними лексеми, а також низку прикметників і дієприкметників, які окреслюють стан смутку, але не мають спільнокоренових субстантивів чи вербативів у значенні емоції, – *grobowy*, *pogrzebowy*, *cmentarny*, *mroczny*, *przygaszony*, *zgaszony* тощо.

Серед представлених вище лексем для позначення **відчуття смутку** в сучасній польській мові використовуються іменники *smutek*, *żal*, *tęsknota*,

gorycz, przykrość, pochurność, desperacja, przygnębienie, rozpacz, melancholia, nostalgia тощо; дієслова *smucić się, tęsknić, rozgoryczać się* тощо; прикметники й дієприкметники *smutny, utęskniony, rozpaczliwy, chmurny, ponury, grobowy, pogrzebowy, cmentarny* та ін.; аналітичні форми *być w smutku, odczuwać tęsknotę*, а також *uczucie braku / otumanienia / samotności / opuszczenia / pustki / zagubienia / zgorzknienia / przygnębienia / dławienia; czuć się niepotrzebnym / nieznośnie, czuć otepienie* та ін.; прислівники *(jest komuś) ciężko / chmurno / przykro / nieprzyjemnie, źle / gorzko*; фразеологічні звороти *jest smutek na duszy, serce się komuś kraje, z ciężkim sercem, z bólem serca* та ін.

Групу **спричинення смутку** складають переважно аналітичні форми *karmić / napawać kogoś smutkiem, doprowadzić kogoś do smutku, pogrążyć kogoś w smutek / żal, wzbudzać w kimś żal, budzić tęsknotę, przywieść / doprowadzić kogoś do rozpacy / desperacji* та ін.; дієслова – *smucić / zasmucić kogoś* тощо.

До групи **появи смутку** належать такі вербативи, як *zasmucić się, zachmurzyć się, nachmurzyć się, załamać się, zasepić się, zgorzknieć*; аналітичні форми *wpaść / popaść w desperację* тощо; фраземи *spuścić / zwiesić nos na kwintę, opuścić uszy*.

Групу **опанування смутку** утворюють переважно аналітисми *wyrwać kogoś ze smutku, wyrwać się z rozpacy, stłumić żal* та ін.

У межах групи **вираження смутку** функціонують аналітичні конструкції типу *okazywać / objawiać smutek, ziać smutkiem, żal maluje się na czyjejs twarzy / w czyichś oczach, rzucać się w rozpacy*, а також фраземи *rwać / drzeć / wyrwać włosy z głowy, rozdzierać szaty na kimś, załamać / załamywać ręce, łzy stoją komuś w oczach, wypłakiwać sobie oczy ze smutku* тощо.

Групу **результатів стану смутку** складають фразеологічні звороти *serce komuś pękło (ze smutku), najeść się / nałykać się goryczy, osad goryczy, gorzki osad* тощо.

Серед лексичних одиниць, належних до групи **схильності до відчуття смутку**, ми виявили в досліджуваному мікрополі лише апелятив *melancholijność*, а також назви осіб, які схильні до відчуття цієї емоції (*melancholik, melancholiczka*), а також nomina attributiva *smutas i ponurak*.

Антонімічними до представлених вище назв є позначення радості, веселості, задоволення, пор. *radość, wesolość, przyjemność, uciecha, zadowolenie, promiennosc, beztroska* тощо і словотвірно споріднені з ними одиниці, а також словосполуки *świetny humor, dobry nastrój* тощо.

Здійснений поглиблений семантичний аналіз представлених вище лексем дозволив нам виділити ядерну та периферійні частини досліджуваного семантичного поля. Так, до ядра входять назви, в яких значення смутку є провідним. До них ми відносимо *smutek (smucić się, smutny, smutnie, smutno); żal (żałować); tęsknota (tęsknić, tęskny, tęsknie); rozpacz (rozpaczać, rozpaczliwy, rozpacznie); ponurość (ponury, ponuro); posepność (posepny, posepnie)* тощо. До ближчої периферії ми залучили такі лексичні одиниці: *żałoba, depresja, przykrość, nostalgia, melancholia*

(*melancholiczny*), а також *smętek* (*smętnieć, smętny, smętnie*); *żalność; tęsknica, utęsknienie, tęskliwy; desperacja* (*desperować*), *rozpaczny* та деякі інші. Дальшу периферію утворюють позначення, в яких сенс смутку є вторинним, похідним, – *gorycz, żółć, piołun, (jest komuś) ciężko; grobowy, pogrzebowy, cmentarny (nastrój); załamanie, zdruzgotanie* тощо.

На основі дослідження лексичних і граматичних властивостей компонентів мікрополя смутку ми дійшли таких висновків.

Причиною виникнення смутку, як показує переважна більшість найменувань, є втрата чогось істотного, суттєвого для особи: безпосереднього психологічного контакту з дорогою людиною або іншими істотами (відчуття самотності), перспективи в досягненні мети тощо – *smutek, żal, tęsknota, nostalgia* та ін. Мотивацією деяких назв смутку може бути будь-яка неприємна подія взагалі, яка залишає відповідний слід у душі людини, – *przykrość, gorycz* і под.

Суб'єктом абсолютної більшості цих душевних станів є людина, причому досліджуване психічне відчуття є глибоко інтимним, індивідуальним.

Ієрархію іменникових лексем щодо сили та глибини проаналізованих вище емоційних станів можна представити у шкалі їх інтенсивності: афекти (*rozpacz, desperacja, depresja*), сильні емоційні переживання (*smutek, żal, tęsknota, nostalgia, gorycz, żółć, piołun*) та відносно слабкі емоційні стани (*melancholia, przykrość, ponurość, posepność*).

У стані смутку людина намагається припинити вплив на себе небажаного фактору, займаючи, як правило, активну позицію, – *ukoić / zaspokoić tęsknotę, wyrwać się ze smutku / z rozpacz, stłumić żal*.

Серед зовнішніх проявів цієї емоції польська мова засвідчує насамперед плач – *łzy żalu / smutku; oczy pełne łez; ktoś leje / roni / wylewa łzy smutku; ktoś oblewa się / zalewa się łzami* та ін. Засмучену людину може характеризувати також пасивність, втрата моторної активності, нерухливість – *kogoś ogarnia zniechęcenie, ktoś czuje się bezradny / bezsilny / zagubiony / rozbity wewnątrz / samotny / opuszczony; ktoś wodzi / błądzi oczyma po czymś (ze smutku)* тощо.

Вегетативні зміни в організмі під впливом смутку мовний матеріал засвідчує не дуже яскраво, серед них – відчуття холоду й ознобу (*komuś zrobiło się zimno wokół serca, chłód przeszył czyjeś serce (ze smutku)*), а також стискання і важкість в органах дихання та грудях – *smutek ściska czyjeś serce, żal ściska gardło / serce, tęsknota ściska piers, smutek ciąży komuś na sercu / na duszy / na piersiach, smutek przytłacza kogoś*.

Абсолютна більшість лексем з мікрополя смутку характеризується широкою дистрибуцією, серед конструкцій переважають атрибутивні й асоціативно-образні контексти.

Ад'єктивні словосполучення маніфестують контрастні характеристики емоцій, належних до мікрополя смутку. З одного боку, вони мисляться як

достатньо сильні, глибокі, інтенсивні та тривалі душевні переживання – *bezbrzeżny, bezdenny, bezgraniczny, ciężki smutek; najgłębszy, ogromny, zapiekły żal; nieopisana, silna, wielka, niewymowna tęsknota; bezkresna, ciężka, bolesna, głośna rozpacz*, а з іншого – слабкі й глибоко інтимні відчуття, пор. *blady, cichy, lekki, łagodny, osobisty, tajony, wewnętrzny smutek; cichy, krótki, lekki, melancholijny żal; cicha, głucha, milcząca rozpacz* тощо.

Асоціативно-образні контексти з аналізованими назвами емоційно-афективних станів дають змогу стверджувати, що переживання з мікрополя смутку концептуалізуються в польській мовній свідомості як: рідка або летюча субстанція, яка наповнює або огортає тіло людини (відзначимо, що така концептуалізація є типовою для усіх назв емоцій): *ktoś jest wypełniony smutkiem, smutek przepelnia kogoś / wypełnia kogoś po brzegi; smutek rozlewa się na twarzy; coś napawa kogos żalem; patrzeć oczyma pełnymi tęsknoty, tęsknota wieje od kogoś; melancholia wieje skądś; wypić kielich goryczy, nałykać się goryczy*, а також *bezbrzeżny / bezdenny smutek, żal, fala smutku* тощо. Ворожа сила по відношенню до людини, пор. *smutek atakuje / bierze / zdejmuję kogoś; napada / nęka / pożera / rani kogoś, przeżera kogoś / czyjeś serce / czyjaś duszę; ściska komuś serce / rozdziera, rozrywa czyjaś pierś; tęsknota pożera kogoś / ssie duszę / trawi kogoś, walczyć z tęsknotą; nostalgia zżera kogoś; żal chwyta / pochwyił kogoś, rozdziera komuś piersi / ściska gardło, serce* тощо. Холод: *komuś zrobiło się zimno wokół serca, chłód przeszył czyjeś serce (ze smutku)*. Тягар, щось важке, що тисне на людину, тягне її донизу, пор. *smutek kładzie się kamieniem na duszy; smutek ciąży komuś na sercu / na duszy / na piersiach; smutek przygnębia / przygniata / przytłacza kogoś; komuś jest ciężko na sercu; czyjaś głowa ciężko opada na piersi (ze smutku)* тощо. Слабке світло, морок, туман, хмара, пор. *smutek zamglił oczy, mgła smutku ogarnia kogoś, chmura smutku, smutek mroczy czyjeś oczy / omracza czyjaś twarz, serce; ktoś jest mroczny / przygaszony / zgaszony / pochmurny*. Сильний, нестерпний біль, хвороба: *cierpieć / chorować na nostalgię, umrzeć z tęsknoty* тощо.

Характерним для досліджуваного мікрополя є також зіставлення суму, печалі з чорним кольором (*czarna rozpacz, czarny smutek*) і гірким смаком (*gorzki smutek*) та деякі інші конотації.

Локалізатором цих переживань, як і більшості емоцій та почуттів суб'єкта, є серце й душа, які також можуть боліти, коли людина чимось засмучена, пор. *serce komuś się ściska / kraje / pęka / krwawi ze smutku, ktoś czuje piekący ból wokół serca (z żalu); odczuwać / czuć tęsknotę w swym sercu* Однак, слід зауважити, що, крім такої характерної для найменувань емоцій локалізації, смуток може мислитись також відокремлено від людини як щось, що від неї не залежить, що знаходиться десь зовні, в навколишньому середовищі, пор. *pogrążyć się w smutek, aura smutku; pogrążyć się w żalu, nurzać się w rozpacz, wpadać w rozpacz / w depresję*.

Такий образ смутку ми отримали завдяки поглибленому семантико-структурному описові обстежуваних лексем на сучасному синхронному зрізі.

Дослідження цих назв у діахронній площині також дозволило нам зробити деякі цікаві спостереження. Так, етимологічний аналіз назв смутку виявив, що ці лексеми виникли передовсім на основі асоціацій за суміжністю чи подібністю між гетерогенними сутностями за універсальною схемою “конкретне, фізичне” → “абстрактне, психічне”. Ця видозміна семантики відбувалась шляхом порівняння, зіставлення невідомого, пов’язаного зі світом внутрішнього життя, з уже відомим, пізнаним за допомогою практичного досвіду. Залежно від негативної конотації самих душевних переживань, в основу їх внутрішньої форми були покладені ті явища, ситуації, процеси, ознаки тощо, які мали відповідну оцінку у свідомості людини.

Так, підставою для номінації значної кількості назв смутку стала ідея спричинення болісних фізичних відчуттів шляхом механічного ушкодження, стискання, високотемпературного впливу (*przykrość* < псл. < *pikrǫ “прикрій” < *kr-* “різати”; *tešknota* < *tešknōti “тиснути, давити, гнітити”; *žal* < *žalēti “горіти, палати, знищуватись у вогні” та деякі ін.). На основі суміжності з певною частиною тіла, яка зазнає дискомфорту під впливом смутку, виникли такі назви, як *melancholia* < гр. *μελαγχολία* “розлиття чорної жовчі”, *chandra* < гр. *τά ὑποχόνδρια* “підребер’я”, *splin* < гр. *σπλήν* “селезінка”.

Семантична риса “гіркий, пекучий, їдкий смак” також асоціюється зі станом печалі, журби (*gorycz* “прикрість” < псл. *gorьkь “гіркий” < *gorēti “горіти”, *piołun* “смуток” < *piołun* “полин – рослина, дуже гірка на смак” тощо). Деякі назви суму виникли як результат метафоричного перенесення образів темряви, мряки, каламутної води у сферу внутрішнього життя людини (*smutek* (*smętek*) < *sъmōtьkь < *sъmōtiti “скаламутити”). Від зовнішнього вияву печалі до самої емоції відбувся метонімічний розвиток пол. *ponury* (буквально “зігнутий; що ніби збирається пірнути”) < *ponurь < **nur-* “опущений”, *nuriti “занурювати”, *nurjati “пірнати”.

До порівняння із тваринним світом відноситься внутрішня форма поодинокі лексеми *osowieć* “засмутитись” та її похідного *osowiały* “сумний”, співвідносних з іменником *sowa* “сова”.

Отже, як бачимо на прикладі відтворених моделей семантичного розвитку назв смутку, в основі мотивації цих лексем лежать образи, які тісно переплетені із стереотипними уявленнями про цю емоцію в носіїв польської мови (це біль, тягар, гіркота, темрява тощо). Внутрішня форма, ознака, яка була істотною для мовців у момент виникнення тієї чи іншої назви, зберігається в конотаціях цієї лексеми й до сьогодні. Однак, ця ознака не дає повного образу досліджуваного фрагмента дійсності, а становить, переважно, один (часом навіть не визначальний, а лише маргінальний) його аспект. Описаний нами матеріал та висновки, яких ми дійшли в результаті комплексного семантико-структурного й історико-етимологічного аналізу,

підтверджують тезу відомого польського мовознавця Р. Токарського про те, що етимологію, як і інші способи проникнення в давні значення слів, варто трактувати як комплементарний метод реконструкції окремих фрагментів мовної картини світу. Відтворена внутрішня форма слова, збагачена аналізом компонентів цілого семантичного поля, доповнена текстовими, почасти okazionalnymi конотаціями, дає, у результаті, всебічний і багатоаспектний мовний образ певного поняття [14, с. 18].

Л і т е р а т у р а :

1. *Космеда Т. А.* Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Тетяна Анатоліївна Космеда. – Львів : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 350 с.
2. *Трубачев О. Н.* Труды по этимологии. Слово. История. Культура / Олег Николаевич Трубачев. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – Т. 1–2.
3. *Шапкина О. Н.* Образ неба в польской языковой картине мира / О. Н. Шапкина // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2003. – № 2. – С. 30–38.
4. *Anusiewicz J.* Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX wieku / J. Anusiewicz // Językowy obraz świata / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 2004. – S. 261–289.
5. *Anusiewicz J.* Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej / J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleischer // Język a Kultura / Pod red. I. Nowakowskiej-Kempnej. – Wrocław : Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000. – T. 13. – S. 11–44.
6. *Bartmiński J.* Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata // Językowy obraz świata / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 2004. – S. 103–120.
7. *Grzegorzczkova R.* Pojęcie językowego obrazu świata // Językowy obraz świata / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 2004. – S. 39–46.
8. *Jakubowicz M.* Badania etymologiczne w rekonstrukcji językowego obrazu świata / M. Jakubowicz // Przeszłość w językowym obrazie świata / Pod red. A. Pajdzińskiej, P. Krzyżanowskiego. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 1999. – S. 117–127.
9. *Jakubowicz M.* Dwa oblicza miłości. Porównanie językowych obrazów miłości tkwiących w etymologii i frazeologii / M. Jakubowicz // Język a Kultura / Pod red. J. Nowakowskiej-Kempnej. – Wrocław : Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000. – T. 14. – S. 233–242.
10. *Jakubowicz M.* O kognitywizmie w etymologii i etymologii w kognitywizmie / M. Jakubowicz // рукопис.
11. *Maćkiewicz J.* Co to jest “językowy obraz świata” / J. Maćkiewicz // Etnolingwistyka / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 1999. – T. 11. – S. 7–24.
12. *Maćkiewicz J.* Kategoryzacja a językowy obraz świata / J. Maćkiewicz // Językowy obraz świata / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 2004. – S. 47–55.

13. *Mazurkiewicz M.* Etymologia a konotacja semantyczna / M. Mazurkiewicz // Konotacja: praca zbiorowa / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 1988. – S. 99–112.
14. *Tokarski R.* Przeszłość i współczesność w językowym obrazie świata / R. Tokarski // Przeszłość w językowym obrazie świata / Pod red. A. Pajdzińskiej, P. Krzyżanowskiego. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 1999. – S. 9–23.

R e f e r e n c e s :

1. *Kosmeda T. A.* Aksiolohichni aspekty prahmalinhvistyky [Axiological aspects of pragmalinguistics] / Tetiana Anatoliivna Kosmeda. – Lviv : Wyd-vo LNU im. I. Franka, 2000. – 350 s.
2. *Trubachev O. N.* Trudy po etimologii. Slovo. Istoria. Kultura [Writings on etymology. Word. History. Culture] / Oleg Nikolaevich Trubachev. – M. : Jazyki slavyanskoj kultury, 2004. – T. 1–2.
3. *Shapkina O. N.* Obraz neba v polskoy jazykovoy kartine mira [The image of the sky in the Polish language picture of the world] / O. N. Shapkina // Vestnik MGU. Ser. 19. – 2003. – № 2. – C. 30–38.
4. *Anusiewicz J.* Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX wieku / J. Anusiewicz // Językowy obraz świata / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 2004. – S. 261–289.
5. *Anusiewicz J.* Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej / J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleischer // Język a Kultura / Pod red. I. Nowakowskiej-Kempnej. – Wrocław: Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000. – T. 13. – S. 11–44.
6. *Bartmiński J.* Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata // Językowy obraz świata / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 2004. – S. 103–120.
7. *Grzegorzczkova R.* Pojęcie językowego obrazu świata // Językowy obraz świata / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 2004. – S. 39–46.
8. *Jakubowicz M.* Badania etymologiczne w rekonstrukcji językowego obrazu świata / M. Jakubowicz // Przeszłość w językowym obrazie świata / Pod red. A. Pajdzińskiej, P. Krzyżanowskiego. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 1999. – S. 117–127.
9. *Jakubowicz M.* Dwa oblicza miłości. Porównanie językowych obrazów miłości tkwiących w etymologii i frazeologii / M. Jakubowicz // Język a Kultura / Pod red. J. Nowakowskiej-Kempnej. – Wrocław : Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000. – T. 14. – S. 233–242.
10. *Jakubowicz M.* O kognitywizmie w etymologii i etymologii w kognitywizmie / M. Jakubowicz // рукопис.
11. *Maćkiewicz J.* Co to jest “językowy obraz świata” / J. Maćkiewicz // Etnolingwistyka / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 1999. – T. 11. – S. 7–24.
12. *Maćkiewicz J.* Kategoryzacja a językowy obraz świata / J. Maćkiewicz // Językowy obraz świata / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 2004. – S. 47–55.
13. *Mazurkiewicz M.* Etymologia a konotacja semantyczna / M. Mazurkiewicz // Konotacja: praca zbiorowa / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 1988. – S. 99–112.

14. Tokarski R. Przeszłość i współczesność w językowym obrazie świata / R. Tokarski // Przeszłość w językowym obrazie świata / Pod red. A. Pajdzińskiej, P. Krzyżanowskiego. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 1999. – S. 9–23.

Аскерова И. А. Синхрония и диахрония в польских лингвокогнитивных студиях.

В статье раскрывается место и роль историко-этимологических данных в современных польских лингвокогнитивных и лингвокультурологических исследованиях. Анализируется понятие языковой картины мира и ее составляющих, приводятся взгляды современных польских ученых на целесообразность и эффективность комплексного синхронно-диахронного подхода к описанию лексических единиц. Кроме того, на конкретном фактическом материале прослеживается соотношение “исторической” и “современной” составляющих в процессе реконструкции языкового образа наименований в области внутреннего мира человека.

Ключевые слова: синхрония, диахрония, языковая картина мира, этимология, семантика.

Askerova I. A. Synchrony and diachrony in Polish linguocognitive studios.

In this article reveals the place and role of historic-etymological data in modern polish linguocognitive and linguocultural studies. The concept of the linguistic picture of the world and its components is analyzed, the views of modern Polish scientists on the appropriateness and effectiveness of a comprehensive synchronous-diachronous approach to the analysis of lexical units are given. In addition, the correlation of the “historical” and “modern” components in the reconstruction process of the linguistic image of names in the field of the inner world of a person is traced on concrete factual material. Explanatory, phraseological, dialect, historical and etymological dictionaries of the Polish language and other Slavic and non-Slavic languages served as material for the study, The National Polish Language Corps, as well as work on cognitive linguistics, ethnolinguistics and linguocultural studies. The material we have described and the conclusions we have come to, suggest that the reconstructed internal form of the word, enriched by the analysis of the components of the whole semantic field, supplemented by text connotations, gives, as a result, a comprehensive and multidimensional linguistic image of a certain concept.

Keywords: synchrony, diachrony, language picture of the world, etymology, semantics.

О. В. Прискока
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

РІДКІСНІ НАЗВИ СПОРУД ХРИСТИЯНСЬКОГО КУЛЬТУ У ПИСЕМНОСТІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

*У статті розглядається історія назв споруд християнського культу, які відбиті давньою київською писемністю невеликою кількістю фактів, переважно з не цілком зрозумілою семантикою та обмеженим продовженням у східнослов'янських мовах. Йдеться про лексеми **нкланса, молитвѣникъ, молитвище, мольбѣникъ, жьртвище, прибѣжище крестыаномъ, жьртвѣникъ, жьртвѣница**. Автор дійшов висновку, що вони розкривають творчу лабораторію давніх українських письменників.*

Ключові слова: семантика, пам'ятка писемності, контекст, гапакс, полісемантичне слово, псалом, псалтир.